

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонові, О. Харитонові, І. Давидові, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонові, О. Харитонові, І. Давидові, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Розділ 2

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА ШКОЛА ЦИВІЛІСТИКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI 10.32837/11300.29635

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонova

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

1.1. Базові положення людиноцентричної цивілістики

Попередні зауваження

Виходячи з того, що ознаками поняття «цивілістичної школи» є: 1) наявність наукового «цивілістичного» потенціалу; 2) визначеність об'єкту, предмету та напрямку дослідження; 3) проведення досліджень на певних методологічних засадах, які відрізняють її від прийомів наукових розвідок, що проводяться іншими дослідниками у цій галузі; 4) наявності наукового лідера, який визначає напрямки дослідження, його проблематику, засади обрання методології наукових розвідок і, врешті, об'єднує зусилля окремих особистостей – науковців, котрі ведуть дослідження, далі дамо первісну характеристику школи людиноцентричної цивілістики.

Як зазначалося, однією з головних кваліфікуючих ознак школи цивілістики, варто вважати «методологічний імператив» імператив методології – сукупність наукових прийомів/ методів дослідження, які використовує колектив правознавців, що працює над вирішенням важливої наукової проблеми, і які на пере-

конання дослідників необхідні і достатні для досягнення мети дослідження.

Саме цей «імператив» дозволяє диференціювати наукові школи, що працюють у одній або суміжних галузях, над однаковими проблемами тощо. Тим більш значення він має у тому випадку, коли деякі члени колективу науковців одночасно працюють над виконанням кількох наукових завдань (що може мати місце, зокрема, у вищих закладах юридичної освіти, спеціалізованих науково-дослідницьких інститутах тощо).

Враховуючи значення «імперативу методології», далі зупинимось на тому, як ця ознака формувалася і трансформувалася у науковій діяльності цивілістів НУ «ОЮА» у залежності від тих наукових завдань, які їм доводилось вирішувати.

Людиноцентристський підхід

Враховуючи, що кваліфікуючими ознаками, які передусім визначають сутність цивілістичної школи (а відтак можуть бути використані й для її найменування), є об'єкт, предмет та мета дослідження, а також проведення досліджень на особливих/ оригінальних методологічних засадах, що відрізняють її від прийомів, які використовують інші дослідники, запропонуємо найменування **«людино-центрична цивілістична школа»**, а потім розглянемо його обґрунтованість.

Відтак першим завданням тут є з'ясування чинників використання виразу «людино-центрична» та з'ясування його співвідношення з термінами «антропологічна школа», «антропологічний підхід» «антропоцентричність» тощо (хоча раніше й самі вели мову про «антропологічний підхід» тощо).

Як зазначають дослідники «антропологічного підходу», предметом дослідження в межах юридичної антропології виступає нова галузь знань, що об'єктивує правову ментальність, яка визначається як психічне явище вищого порядку із притаманними йому закономірностями виникнення і розвитку, об'єктивними соціально-психологічними рисами, ознаками, особливими якостями у їх взаємозв'язку і взаємодії, специфічними задачами і функціями у колі явищ і проявів суспільного життя, правової культури. Предмет дослідження виходить за межі власне права і психології. Визначення предмету шляхом

чіткого виокремлення явищ, категорій, понять дозволяє пізнати його сутність, зміст і форми, об'єктивно виявити і врахувати відповідну дію на поведінковий код спільноти, на визначення критеріїв соціалізації, оцінку рівня суспільного життя, проаналізувати його вплив на політико-правові процеси, можливості корекції системи цінностей і орієнтирів та подальші перспективи розвитку».¹

«Отже, предметом дослідження стає студіювання правової ментальності, значення якої активізується через наслідки існування в сучасній Україні практики розмаїтого праворозуміння і правового нігілізму.»² Іншими словами увага тут зосереджена на «дослідженні феномену правової ментальності, а відтак має сприяти підготовці процесів консолідації нашого дисперсного суспільства, визріванню єдиного праворозуміння, яке є єдиною гарантією нашого стабільного руху у майбутнє, сучасному розумінню проблеми суперечностей ментальних типів».³

Натомість, «людиноцентричність» з правового погляду припускає розуміння людини та прав людини як головної цінності сучасного суспільства, демократичного (відкритого) суспільства, Європейського Співтовариства, передусім.⁴

Стаття F (н. н. ст. 6) Договору 1992 р. передбачає, що «Союз považає основні права особистості, як вони гарантовані Європейською конвенцією захисту прав людини й основних свобод і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав-членів, у якості загальних принципів права Співтовариства». Таким чином, в основу загальних принципів права ЄС покладений пріоритет прав особистості, що закріплений у Європейській конвенції, і до того ж впливає з конституційних традицій європейських держав. Ці ж традиції визначають подальший розвиток національного права держав – членів Європейських Співтовариств.

Відтак «європейським правом» можна вважати виражене вербально уявлення, раціональне та емоційне сприйняття людиною права

¹ Журбелюк Г. В. Правова ментальність як об'єкт дослідження і предмет юридичної антропології. *Антропология права: філософські та юридичні виміри*: Матеріали III Всеукраїнського круглого столу. Л.: Сполом, 2008. С. 5.

² Журбелюк Г. В. Указ. твір. С. 7.

³ Журбелюк Г. В. Указ. твір. С. 11.

⁴ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Людина – центральна постать відкритого суспільства. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 5-13.

як частини «європейського світу» (європейської цивілізації), у якому існує ця людина, відчуючи себе його часткою.

На підґрунті такого загального розуміння «європейського права» «приватне право» може розглядатися у методологічному сенсі як суспільний підхід до визначення юридичного становища приватної особи у суспільстві, а у суб'єктивному – як правоможності, що належать приватній особі.

Сучасний концепт приватного права у об'єктивному сенсі в основних рисах був сформований наприкінці XIX – на початку XX ст. Потужним каталізатором метаморфоз концепту стали I та II Світові війни, які зумовили перегляд системи традиційних людських цінностей, пов'язаних з конституюванням «суверенітету приватної особи», зростанням ваги забезпечення прав людини. На такому підґрунті були прийняті Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., а незабаром і європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка враховувала конституційні традиції європейських держав. Власне, остання відобразила головні положення Західного європейського концепту приватного права, які стали також методологічною основою створення приватного права ЄС.

Саме такий підхід має стати основою сучасного розуміння приватного права, котре є концептом європейської цивілізації, маючи своїм методологічним підґрунтям, передусім, лібералізм. Відтак в основу загальних принципів Європейського приватного права (приватного права ЄС), покладений пріоритет прав особистості, закріплений у Європейській конвенції. Ті самі традиції визначають вектор розвитку національного права держав – членів ЄС на тлі зростання питомої ваги морально-аксіологічної складової концепту приватного права, безумовною цінністю якого визнаються права та свободи людини.

Такий підхід є традиційним для «континентальних» правових систем.

Схематично традиційна юриспруденція описує правове регулювання(вплив) як формулювання владних приписів, наступне сприйняття суб'єктами права сенсу цих приписів і наступну свідому реалізацію ними владних приписів у своїй поведінці. У методологічно довершеному лаконічному стилі суть нормативістської концепції сформулював Ганс Кельзен: «Оскільки стосунки між людьми розглядаються як предмет правознавства, вони є об'єктом правового пізнан-

ня лише як правові відносини, себто як відносини, що встановлюються через правові норми.»¹

Попри популярність такого підходу у можновладців і його достатню ефективність у звичайних умовах, у випадку надзвичайних ситуацій тощо, його ефективність виявляється невисокою внаслідок ігнорування владою бажання і готовності учасників суспільних відносин виконувати приписи недостатньо мотивованих, на їхню думку, норм (тобто, дії антропологічного чинника).

Варто зауважити, що, за визнанням самого Ганса Кельзена, відстоювана ним позиція Чистого Правознавства протистоїть так званій «егологічній» теорії права, котра вважає предметом правознавства не норми, а людську поведінку.²

Базовим положенням «егологічної» концепції права, сформованої Карлосом Коссіо, є отожднення свободи і буття дієвого суб'єкта (звідси назва «егологія», похідне від ego). Карлос Коссіо поділяв усі феномени на ті, що є буттям-у-світі, та егологічні. До перших – належить «людське життя, об'єктивоване у матерії» (наприклад, твори мистецтва), друге – «живе і дійсне людське життя». Право – це егологічне явище, тобто виключно акти, дія, або свобода, що стала феноменом, «виявляючи себе». Норма—це лише понятійний інструмент пізнання чинності права. Для діючого суб'єкта критерієм акту свободи, «яка виявляє себе», , тобто того, ще це «той самий» акт, слугує «екзистенціальне належне», джерело якого – «інтуїтивне самобуття акту», тотожне «само-себе-мислячому» буттю, котре, як програмний комплекс ідей, первісних щодо буття-у-світі, інтегрує налаштованість суб'єкта на щось і відмову від протилежного. Вибір поведінки та оцінка суб'єктом свого акту як правового відбувається у процесі переживання екзистенційного належного у якості «індивідуальної норми поведінки».

Послідовники Карлоса Коссіо розглядають право як вільно обраний регулятор індивідуальної поведінки в межах обмежених можливостей в інтерсуб'єктивній комунікації. Рамки можливого визначені юридичною нормою як поняттям. Але не норма, а реальна комунікація створює конкретне «живе» право, зміст якого – суб'єктивні права

¹ Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл. справедливості / пер.з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. С. 86.

² Кельзен, Ганс. Там само. Зноска 2.

та обов'язки. Звідси випливає різниця між правом і законом: останній дає лише раціональну схему абстрактної поведінки, тоді як право виникає внаслідок екзистенційного переживання ситуації. Закон – судження про можливе право, засноване на абстракції минулої правової реальності; тому він не створює право, а лише «оформляє» його зміст.¹

На нашу думку, у пошуках відповіді на гібридні загрози, необхідності залагодження конфліктів інтересів, супутніх надзвичайним ситуаціям, визначенні юридичних заходів їхнього подолання тощо, егологічний підхід дає гарні орієнтири для вирішення проблеми.

З такого погляду приватне право, можна розглядати як феномен, що: 1) ґрунтується на визнанні людини (приватної особи) самостійною цінністю: людина визнається не засобом, а метою права; 2) упорядковує відносини між приватними особами, забезпечуючи «суверенітет» кожної; 3) ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу на економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товаровиробників, захисті прав власників (у томі числі, від сваволі держави); 4) виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; 5) на засадах юридичної рівності учасників цивільних відносин, забезпечує ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав; 6) припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин; 7) містить норми, які «звернені» до суб'єктивного права і забезпечують його захист; 8) характеризується переважанням диспозитивних норм; 9) визначає судовий позов як основний порядок захисту прав та інтересів суб'єктів відносин.

Із урахуванням названих рис можна охарактеризувати приватне право, як концепт, що є сукупністю уявлень, правил і норм, котрі визначають статус людини (приватної особи) і забезпечують захист її прав та інтересів.

Зауважимо, що запропоноване розуміння приватного право не позбавляє необхідності з'ясування питання, наскільки виправданими є побоювання небезпеки невизначеності меж прав приватної особи.

¹ Детальніше див.: Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том V. Протистояння відкритого та закритого суспільств і приватне право. (Частина I. Приватне право у відкритому суспільстві: монографія. Одеса : Фенікс, 2022. С. 238-240.

У зв'язку з цим, передусім, слід зазначити, що визнання за людиною права вільного вибору варіанту поведінки, яка не шкодить іншій людині, сама по собі не створює загрози, оскільки поведінка людини є моральною за своєю природою, а моральна поведінка є однією з найбільш жорстких соціобіологічних демаркацій.¹

Разом із тим, у тих випадках, коли виникає колізія у сфері прав людини, так само як і при колізії інтересів членів громадянського суспільства, держава вдається до нормативного регулювання поведінки людини, враховуючи при цьому національну ментальність та впливаючи на формування і трансформації правосвідомості у бажаному напрямку. Достатньо надійним підґрунтям приватного права, як сучасного європейського концепту, сутність якого полягає у правовому забезпеченні прав та свобод особистості, є лібералізм.

Спираючись на такий висновок, охарактеризуємо взаємини приватної особи, держави і громадянського суспільства «третьої сили», що існує у демократичній системі.

Погляд з позицій лібералізму зумовлює необхідність врахування особливостей людської складової громадянського суспільства.²

При цьому йдеться про новий тип людини, який сформувався на підґрунті поділу праці, завдяки його регулятору – ринку.³ Ринок детермінує появу модульної людини, а сукупність модульних індивідів утворює громадянське суспільство. Громадянське суспільство, як певне соціальне відображення ринкової системи, «перекодовує» імперативи ринку на формули свободи, а формули свободи – на соціальні імперативи демократії. Принципова відмінність ринку полягає у тому, що він дозволяє подолати сваволлю – особисту залежність людини від людини. Людські стосунки, суспільні відносини набувають безособового характеру. Разом із тим, громадянське суспільство є не простим віддзеркаленням ринку, а, швидше, його «ізоморфним відображенням». Бо, як ринок являє собою систему розподілу праці, так і громадянське суспільство постає як система розподілу (розділення) думок, ідей та об'єднань; як на ринку панують вільні «ринкові» ціни, так і в громадянському суспільстві вільно висловлюються дум-

¹ Омельчук О. М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: моногр. Хмельницький. 2012. С. 287.

² Сучасна правова енциклопедія; за заг ред. О. В. Зайчука. К., 2009. С. 80.

³ Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй: пер. з англ. К., 2001. С.11-15.

ки, утворюються громадські об'єднання, непідлеглі державі; як ринок живе в умовах мінливих цін, так і в громадянському суспільстві народжуються і вмирають ідеї, змінюється громадська думка, переформатуються об'єднання людей. Так само, як на ринку, у громадянському суспільстві головним важелем узгодження попиту і пропозицій, плюралізму поглядів та позицій, приведення їх у рівновагу, є злагода (суспільний договір).¹

Суть феномену громадянського суспільства у тому, що саме тут відбувається усвідомлення ринкових детермінант. Природним є плюралізм ідей, думок, розмаїття політичних, культурологічних, професійних та конфесійних об'єднань, які покликані виявляти і формувати ці ідеї та думки. Не держава нав'язує свої ідеї суспільству, а навпаки, громадянське суспільство висловлює свої вимоги державі. Усі ідеї відображують вимоги ринкової економіки з точки зору інтересів тієї чи іншої групи. Табу накладається тільки на політичні програми, які закликають до насильницького руйнування суспільного ладу. Оскільки кожна людина отримує можливість вибору в межах ринкової парадигми, громадянське суспільство стає сферою духовної і соціальної свободи. Можна говорити про межі цієї свободи, але не підлягає сумніву, що громадянське суспільство створює атмосферу суб'єктивного відчуття свободи у кожного індивіда, відчуття можливості вибору думок, об'єднань, спілок, форм діяльності.²

Зауважимо, що держава не керує громадянським суспільством, але, після свого становлення як правової держави, зобов'язана забезпечити умови його функціонування і життєдіяльності,³ оскільки принцип пріоритетного функціонування громадянського суспільства стосовно державної влади є характерним для динаміки розвитку сучасної світової цивілізації.⁴

¹ Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси). Донецьк, 1999. С. 52-55.

² Пасько І. Т., Пасько Я. І. Вказ. Твір. С. 54-55.

³ Кузнецова Н. Громадянське суспільство, держава, приватне право: проблеми співвідношення та взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 66.

⁴ Оніщенко Н. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави: теоретико-методологічні аспекти. *Право України*. 2014. № 4. С. 55. Огляд ознак громадянського суспільства див.: Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9-12.

Взаємодія держави з громадянським суспільством, правове забезпечення його функціонування головним чином забезпечується через публічне право.

Необхідність втручання держави у регулювання їх внутрішніх відносин виникає тому, що внаслідок розмаїття інтересів людей та їхніх груп громадянське суспільство, як зазначав Гегель, нагадує поле битви, де один приватний інтерес постійно суперечить іншому. Оскільки громадянське суспільство не може самотужки впоратися з цими конфліктами, примирити розрізнені інтереси тощо, воно для досягнення цієї мети формує державу, шляхом встановлення правових зв'язків і відносин, які створюють керуючі структури і визначають процедуру їх діяльності та співпраці. Відтак державна влада повинна створювати оптимальні умови для нормального функціонування громадянського суспільства, охороняти його, сприяти подоланню конфліктних ситуацій. Держава, котра слугує громадянському суспільству, є правова держава,¹ а основою їхніх стосунків – «людино-центристська» ідеологія.² Часом ці стосунки характеризуються у метафоричному стилі: «Демократична державна влада – це «нічний вартувий» у будівлі «особи, що самовдосконалюється». Вона – дієвий і активний посібник свободи, фізичної та духовної краси людини».³

Зазначене стосується як забезпечення прав та свобод людини, так і функціонування ринку, без якого неможливе ні громадянське суспільство, ні приватне право.

Держава стосовно усіх зазначених концептів виконує функцію регулятора «за запитанням», а перелічені концепти є корелятами, що доповнюють одне одного у демократичному суспільстві, опосередковуючи сфери суспільно-політичну (громадянське суспільство), економічну (ринок), юридичну (приватне право).

Центральною постаттю в усіх зазначених сферах є людина, котра виступає як приватна особа – індивідуально або у об'єднаннях приватних осіб. При цьому людина є також центральною постаттю серед суб'єктів цивільних відносин, що вимагає приділення їй належної уваги у Цивільних кодексах приватно-правового типу.

¹ Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С. Вказ. твір. С. 63.

² Лотюк О. С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського ун-ту права*. 2014. № 2. С. 80.

³ Оніщенко Н. М., Стоєцький С. В., Сунегін С. О. До питання про відповідальність держави перед громадянським суспільством. *Часопис Київського ун-ту права*. 2014. № 2. С. 11.

Європейське приватне право, як таке, починалося фактично з вирішення питань правового статусу особи. Потім на цьому підґрунті формувалася система майнових відносин, речових прав, договорів приватного права тощо.

Принагідно згадаємо, що західні спеціалісти радили пострадянським країнам, аби вони, створюючи нові цивільні кодекси, враховували неможливість одразу вийти на рівень приватноправових конструкцій, який існує у західних країнах, а просуватись до цього рівня поступово.¹ Думаємо, що вони мали на увазі й необхідність поступового «осучаснення» підходів до визначення правового статусу людини – учасника цивільних відносин, як створення підґрунтя для перетворень у галузі регулювання торгового обігу.

На жаль, вирішити це питання поки що не вдалося, що зумовлює нагальну необхідність вирішення його у процесі рекодифікації. Думаємо, що доцільно зробити це у вигляді вміщення у Цивільному кодексі після книги Першої «Загальні положення» книги Другої «Людина як приватна особа» або ж «Людина як учасник цивільних відносин».²

У такому контексті згадаємо тут, що найбільш давньою з відомих систем архітекτονіки цивільного права є інституційна система, за якою структурно вибудовувалося право у Стародавньому Римі. Суть її в тому, що норми групуються за ознаками однорідності відносин, які регулюються, у інститути, котрі розташовують затим у логічній послідовності.

Гай зазначав, що усе право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або позовів (Гай. I. I.8). Отже можна припустити, що норми права публічного (оскільки йдеться про «усе право») також розглядалися як такі, що стосуються осіб (суб'єктів права), речей (як найважливішого виду об'єктів права) і позовів (засобів захисту суб'єктивних прав, котрі використовуються за ініціативою зацікавлених осіб). Особисті немайнові права також були предметом правового регулювання, але розглядалися вони не як об'єкти права, а як

¹ Довгерт А. С. Теоретичні, техніко-юридичні та інші питання ре кодифікації цивільного законодавства України. Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євро інтеграційних процесів: матер. Всеукр. науково-правктивної конф. (8-9 листопада 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 42-46.

² На доцільність зміни термінології раніше звертала увагу З. В. Ромовська. Див.:Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Акадємічний курс: підр. К., 2005. С.234-237.

елемент правового статусу особи (у тому числі – статусу громадян Риму, як суб'єктів публічного права). Крім того, актію (позовний захист) міг слугувати засобом захисту прав та інтересів не лише окремих громадян, але й держави, котра у випадку розгляду карної справи виступає як виразник публічних інтересів. З часом «інституційна система» стала характеристикою структури приватного права, яка передбачала існування чотирьох частин: 1) Становище особи. 2) Речі (об'єкти прав). 3) Договори та інші юридичні дії. 4) Захист суб'єктивних прав. Судочинство.

Практично у такому вигляді інституційна система використовувалася й пізніше з тієї відмінністю, що засади захисту цивільних прав визначаються поміж загальних засад цивільного законодавства (Цивільних кодексів), а порядок захисту цивільних прав та судочинства є предметом окремого цивільного процесуального права.

Наближеною до інституційної системи є структура Цивільного кодексу Франції 1804 р. або ж «Кодексу Наполеона» (До числа найважливіших принципів, закріплених у Кодексі, належать: рівність громадян перед законом, необмежене право приватної власності та усебічний його захист, свободу договорів, закріплення вимог справедливості у правових відносинах. Кодекс побудований за інституційною системою: поділяється на три книги, які, в свою чергу, поділено на титули, титули – на розділи та статті); Австрійського цивільного кодексу (структурою Кодекс нагадує систему інституцій Гая: після короткого вступу слідують три частини, що визначають правове становище особи, речові права і положення, загальні для особистих прав і речового права. У Вступі містяться загальні норми про набрання чинності, сферу дії, зворотну силу і тлумачення закону, а також вказівки про подолання прогалин у законі), а також Кодексів, створених за цими зразками.

Оскільки інституційна Кодексів не давала змоги встановити точно взаємозв'язок і взаємодію норм, зусиллями середньовічних «глосаторів» та «постглосаторів» набула поширення пандектна система, де цивільне право поділяється на: 1. Загальні положення; 2. Речове право; 3.Зобов'язальне право; 4. Спадкове право; 5. Сімейне право.

Перевагами пандектної системи є виокремлення загальної частини, що дозволяє уникати повторювань при характеристиці окремих інститутів. Таким чином структурований німецький ЦК 1899 р. (BGB

побудований за пандектною системою, відповідно до якої поділяється на п'ять книг: загальну частину, зобов'язальне право, речове право, сімейне право, спадкове право. Перевагою такої структури була наявність ґрунтовної загальної частини, що дозволяє уникнути повторів при регулюванні окремих видів зобов'язань, тих або інших конкретних відносин. Разом із тим норми, які визначають правове становище особи, «сховані» поміж загальних положень), та цивільні кодекси країн, що наслідували Німеччину у цій галузі.

Разом із тим, на відміну від інституційної системи, визначення цивільно-правового становища особи тут відступає на другий план, що не відповідає сучасним тенденціям розуміння значення приватної особи.

Система цивільного права України тяжіє до пандектної з тими відмінностями, що до неї вітчизняні цивілісти відносять права інтелектуальної власності, а сімейне право багатьма характеризується як самостійна галузь права.¹

Зауважимо також поширення на деяких територіях України ідей австрійського ЦК, який аж до Другої Світової війни зберігав чинність на територіях, що раніше входили до складу імперії, – північній Буковині, у Західній Україні. На території Східної Галичини, яка охоплювала частину українських і польських земель, прототип австрійського ЦК діяв ще з XIX ст., як Цивільний кодекс 1797 року для Галичини.

Варто згадати, що у вітчизняній цивілістиці висловлювалася пропозиція удосконалити ЦК України шляхом його «пандектизації». Її прихильники пропонують «відібрати у німців пальму першості» і перевершити створене ними «цивільне укладення» (мається на увазі ЦК Німеччини). Підґрунтям цієї позиції є переконання у досконалості пандектної системи. Саме пандектна «Загальна частина», на думку І. Дахно, забезпечила німецькому Кодексу юридичне довголіття. Тому «Цивільний кодекс України має бути лише пандектним. Взяти у давньоримського юриста Гая ланцюжок особи—речі—дії і пандекти нанизувати на ланцюжок так, як шашлики нанизуються на шампури. Чим більшої кількості гілок права стосується пандекта, тим краще. З чинного ЦК можна запозичити чимало пандект. ... якщо хочемо

¹ Сімейне право України : підруч. / за ред. Ю. С. Червоного. К., 2004. С. 5-22.; Сімейне право України : підруч. / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К., 2004. С. 3-16.; Ромовська З. В. Українське сімейне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К., 2009. С. 20-22.

відібрати у німців пальму першості в цивільній кодифікації, то цю лінію слід обов'язково переткнути. А це означає створення красивого й елегантного, повністю пандектного Цивільного кодексу України».¹

Проте, як зазначалося, пандектна система (структура), попри переваги, має й низку істотних недоліків, найбільшим з яких є «нівелювання» значення приватної особи.

Прикладом вдалого вирішення проблеми суміщення концепції переваження права приватної особи і концепції прагматичного структурування Цивільного кодексу є Швейцарський Цивільний кодекс, прийнятий 10 грудня 1907 р., з 1 січня 1912 р. набрав чинності. Справив позитивне враження на правознавців інших країн. Структурою відрізняється і від пандектної, і від інституційної схем: у ньому відсутня Загальна частина у її «пандектному» розумінні. Натомість, перша частина його присвячена правовому становищу особи). При цьому, що коли у BGB загальні норми про осіб і речі «винесені за дужки», то у швейцарському ЦК вони включені відповідно у право особи, і у речове право.

На нашу думку, швейцарський ЦК виявився першим відображенням у законодавстві теоретичного визнання цінності особи у концепті приватного права (що мусило б мати місце у кожному Цивільному кодексі, створеному у межах правдивої традиції приватного права).

Думаємо, що зараз нашої державі у процесі оновлення цивільного законодавства, доцільно орієнтуватися не на зразки пандектної (точніше, «оновленої пандектної») системи / структури, а врахувати необхідність зміни акцентів у цивільно-правовому регулюванні, зроблених модерною Європою.

Людино-центричний підхід з погляду «потребового» праворозуміння П. М. Рабіновича

В умовах зростання питомої ваги людської складової феномену права,² подальшого зростання уваги до захисту прав людини та потреб приватної особи особливої ваги набуває чітке визначення меж

¹ <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyvilnyj-kodeks-ukrayiny-vyklyuchno-pandektnyj/>

² Рабінович П. М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С 14.

приватних та публічних інтересів, простір існування котрих умовно можна позначити як дихотомія «приватне право – публічне право».

Започаткована Ульпіаном дидактична мета розрізнення «приватного» та «публічного» у праві та законодавстві зберігається й досі.¹

Однак проблема з'ясування сутності феномену «приватне право» ускладнюється тим, що у вітчизняному правознавстві традиційно переважає «нормативний» підхід, при якому право розуміється як сукупність загальнообов'язкових норм. Це зумовлювало (і нерідко зумовлює й зараз) розгляд приватного права, як галузі права, ототожнення права приватного і права цивільного тощо.

Вихід з цієї ситуації вбачається у проведенні досліджень у приватно-правовій сфері за допомогою концептного підходу, який дає можливість розглядати феномен «приватне право» як виражені вербально ідеї, уявлення, відчуття, що відображають сприйняття людиною феноменів, котрі стосуються встановлення і забезпечення реалізації прав приватної особи.

З викладеного випливають наступні висновки: 1) концепт є феноменом, що забезпечує пізнання людиною світу і себе та свого місця у світі; 2) «концепт», як такий, слугує самостійним предметом дослідження, але також може бути підґрунтям методологічного прийому – «концептного підходу»; 3) при дослідженнях у юридичній сфері слід розрізняти базові концепти (право, справедливість, приватне право, права людини, суб'єкт права, власність, договір тощо) і «правові концепти» («позитивний» закон, правовий інститут, правова норма, правові /юридичні відносини, позов, представництво тощо).

Концептний підхід дозволяє з'ясувати сутність і значення права та приватного права і за своєю сутністю є антитезою вузькому нормативістському розумінню права. Це є його суттєвою перевагою.

Разом із тим, ця перевага може бути нівельована, якщо не буде враховуватись «нормативна» складова права, оскільки у такому разі буде розмита межа між правом та іншими соціальними феноменами.

Тут варто згадати, що спроби Богдана Кістяківського подолати обмеження «нормативістського» підходу 100 років тому не дали результату. Розглядаючи право, як елемент нашої свідомості, що може існувати у двох різновидах: як суто психічне явище, тобто, деяка су-

¹ Рабінович П. Приватне й публічне у природному праві та законодавстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 3–15.

купність уявлень, почувань і вольових імпульсів, або ж як норма чи, радше, сукупність норм, яким ми надаємо надіндивідуального значення і які породжуються у нашій свідомості з певними вимогами належності й обов'язку, він дійшов висновку, що ані психологічне, ані нормативне розуміння права, оскільки вони неухильно розглядають право лише як елемент свідомості або як продукт людського духа, не можуть дати задовільної відповіді на питання, що таке об'єктивне право.¹

Для того, аби уникнути такої небезпеки, необхідним є аналіз права з погляду визначення його місця у соціальній системі взагалі та у правовій системі, зокрема, щоби потім на підґрунті отриманого результату визначити засади впровадження ідеї (концепту) права у юридичні реалії.

Як на нашу думку, рішення цієї проблеми у галузі приватно-правових досліджень можливе за допомогою концепції праворозуміння П. Рабіновича, котрий розглядає праворозуміння як відображення у людській свідомості за посередництва поняття «право» того явища, яке є корисним для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта (або ж як інтерпретацію /роз'яснення того, що, власне, відображає поняття, назване саме словом «право»)². При цьому перспективним є використання такого класифікаційного критерію, як пов'язаність чи не пов'язаність певного праворозуміння явища права безпосередньо з владно-регулятивною діяльністю держави, її органів. За цим критерієм види праворозуміння поділяються на т. зв. загальносоціальне (зокрема, умовно назване «природним»), коли правом визнаються суспільні явища (норми поведінки, відносини та ін.) недержавного походження й функціонування, та спеціальносоціальне (або, умовно кажучи, «позитивістське»), коли правом визнаються явища виключно державно-вольового походження.

Прикладом першого різновиду праворозуміння може слугувати таке, згідно з яким правом визнаються можливості задоволення потреб та інтересів певних учасників суспільного життя (потребує праворозуміння). Прикладом же другого з різновидів праворозуміння може слугувати, умовно кажучи, праворозуміння юридичне, згід-

¹ Кістяківський Б. О. *Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі»*. 1996. С. 98–99.

² Рабінович П. М. *Основи теорії та філософії права*. Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2021. С. 11.

но з яким право – це правила поведінки загального характеру, які встановлені чи схвалені і забезпечувані державою або ж об'єднанням держав.

З позицій першого різновиду праворозуміння П. Рабінович розглядав таке явище, як основоположні (буттєві) людські права і свободи: вони виникають та існують у людей та їхніх груп насправді незалежно від волевиявлення держави або певного об'єднання держав, їхньої політики, їхніх законів, регулятивної діяльності їхніх органів та посадових осіб; з позицій другого різновиду праворозуміння характеризував у загальнотеоретичному аспекті позитивістське (державно-вольове) регулювання суспільних відносин, зазначаючи, що тільки у поєднанні зазначених двох різновидів праворозуміння можуть бути з достатньою повнотою викладені основи саме загальної (а не часткової) теорії та філософії права.¹

Застосування концепції праворозуміння П. Рабіновича до вивчення приватного права, дає можливість теоретичного обґрунтування поєднання «природного», концептного та «позитивістського» підходів для реалізації ідеї приватного права.

При цьому виходимо з того, що для забезпечення впровадження концепту «приватне право» у буття суспільства, держава, як механізм організації життя цього суспільства, має здійснювати в межах правового поля комплекс заходів. Таким чином відбувається «об'єктивізація» концепту приватного права, перехід його з абстрактного «концептного рівня» на рівень цінностей, категорій, інституцій, правовідносин. Зазвичай від держави вимагаються значні зусилля, аби впровадити правові ідеї у життя суспільства.

Звісно, згаданих зусиль має докладати не лише держава, а й суспільство в цілому, оскільки впровадження у буття суспільства ідей (концептів) права не може обмежуватись виданням нормативних актів та забезпеченням функціонування різних юрисдикцій наглядом за їхньої реалізацією.

Це дає підстави розрізняти державне та недержавне (громадське) правове забезпечення. Якщо перше тяжіє до позитивізму (а у багатьох правових системах ним і обмежується), то друге, навпаки, у багатьох випадках ґрунтується на засадах природного права.

¹ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права. Львів: ЛЮБФ «Медицина і право», 2021. С. 14.

Таким чином, говорячи про «юридичне забезпечення», маємо звернути увагу на необхідність розрізняти «правове» і «законодавче» забезпечення, що впливає з того, що поняття «право» і «закон» не є тотожними. Відтак реалізація концепту (ідеї) права залежить не лише від законодавця, але й від низки суспільних інститутів/інституцій, а відбувається вона у соціальному середовищі у широкому сенсі, а так само у соціальному правовому середовищі, як сфері буття права. Однак при цьому мусимо мати на увазі, що деформалізація феномену права може мати й певні негативні наслідки, котрих необхідно уникати.¹

Наостанок торкнемося проблеми праворозуміння у сфері приватного права, котра наразі набула особливої актуальності і на яку П. Рабінович звертав увагу ще у 2021 році, зазначаючи, що «плюралізм праворозуміння й надалі залишатиметься постійно притаманним людській свідомості. Втім, коли виникає небезпека для існування якогось суспільства (скажімо, внаслідок зовнішнього збройного нападу на нього з боку іншої держави) ..., тоді можуть складатися умови задля формування єдиного, уніфікованого праворозуміння у відповідній спільноті²». Це перегукується із зауваженням батька Джорджа Сороса щодо виправданості сподівань на дію норм права та юридичних гарантій у часи Другої світової війни: нормальні правила не діють в аномальних умовах, а люди підкоряються їм на власний страх і ризик.³

Враховуючи зазначене, констатуємо, що наразі найбільш актуальною надзвичайною ситуацією є гібридна російська агресія, яка створює «гібридні загрози» в усіх сферах життя суспільства, порушуючи права людини, перешкоджаючи реалізації останніх тощо. Це зумовлює необхідність пошуку «гібридних відповідей», зокрема з використанням юридичних заходів.

У контексті гібридної війни, яка характеризується відсутністю чіткого розмежування між військовими діями, політичним впливом та іншими формами агресії, використання на додаток до «природного»

¹ Рабінович П. М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 18–20.

² Рабінович П. М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 13.

³ Сорос Дж. *Відкрите суспільство. Реформування глобального капіталізму*. Харків: Фоліо, 2018. 126 с.

праворозуміння ще й політологічного бачення права дає можливість синкретичного підходу до вирішення низки проблем, що виникають внаслідок гібридних загроз.

Це зумовлюється тим, що, оскільки кожна війна є продовженням політики за допомогою насильства, будь-які правові концепти, пов'язані з феноменом гібридної війни, мають розглядатися із врахуванням політологічного розуміння права, яке полягає у врахуванні та дослідженні взаємодії політики і правової системи, а також впливу політичних процесів на розвиток концепту права та правових концептів.

Разом із тим, природне, позитивістське та політологічне розуміння права, аби не перетворитися на сукупність теоретичних побудов, має бути доповнене соціологічним його розумінням, котре не заперечує існування права, але визначає його не як систему нормативних приписів державної влади, а як специфічне соціальне явище, що стихійно виникає в результаті процесів соціальної саморегуляції. Зокрема, це має значення для визначення міри і меж обов'язків приватної особи у екстремальних ситуаціях.

З практичного погляду, використання «комбінованого» праворозуміння приватного права із залученням також публічно-правової методології означає створення концепції правового регулювання, яка б ґрунтувалася на загальному баченні завдань держави і суспільства у гібридній війні (перемога), деокупації та відбудови, а також юридичного забезпечення дій України у полігібридній війні з росією, котра, за оцінками експертів, буде тривати з півстоліття після припинення «гарячої фази» поточної війни.

Повномасштабна російська військова агресія зробила очевидною необхідність істотного підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання суспільних відносин і реалізації та захисту прав приватних осіб в умовах запровадження воєнного стану.

Корективи політологічно-соціологічного розуміння права до людиноцентричної концепції, як відповідь на виклик гібридної війни

Оскільки кожна війна є продовженням політики за допомогою насильства, будь-які концепти (поняття, категорії тощо), пов'язані

з феноменом гібридної (полігібридної) війни, мають розглядатися із врахуванням «політологічного забарвлення». Це стосується також концепту права взагалі і концепту приватного права, зокрема.

На нашу думку, політологічне розуміння права (ми розрізняємо тут політологічне розуміння права і політологію права, правову політологію (див., наприклад: ¹) полягає у врахуванні (дослідженні, вивченні) взаємодії політики і правової системи, а також впливу політичних процесів на розвиток концепту права та правових концептів.

При цьому мають аналізуватися та враховуватися такі аспекти права, як політичні чинники походження та розвитку концепту права, так і його структура, функції, взаємодія з політичними інститутами, вплив політичної влади на правову систему та інші аспекти.

Дослідження в галузі політології права дає змогу краще розуміти природу права, його роль у політичному суспільстві та співвідношення з іншими соціальними явищами.

З погляду політологічної концепції, концепт права можна визначити як систему ідей, уявлень і образів щодо норм і правил, які регулюють взаємини між людьми та групами на різних рівнях політичного суспільства. Право виступає як інструмент формування поведінки громадян і організацій, що забезпечує захист прав та свобод людини, визначає процедури прийняття рішень, врегульовує конфлікти та забезпечує стабільність і порядок у суспільстві. Разом із тим, право у політологічному розумінні є важливим чинником забезпечення функціонування політичної системи, взаємодії між суб'єктами політики, та їхніх взаємин з іншими суб'єктами з метою забезпечення правопорядку у суспільстві.

При цьому право у політологічному розумінні стосується не лише суб'єктів політики, але й інших суб'єктів суспільства, які підпадають під його дію і вплив. Правові норми і правила, встановлені системою права, застосовуються до всіх членів суспільства, незалежно від їхнього статусу, соціального становища або політичної активності. Право регулює взаємини між громадянами, забезпечує захист їхніх прав і свобод, встановлює процедури та механізми розв'язання конфліктів та спорів у суспільстві. Таким чином, право стосується всіх членів суспільства і визначає умови їхнього функціонування та взаємодії.

¹ Правова політологія. Академічний курс. За ред. І. О. Кресіної. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.

Джерелами права у контексті політологічного розуміння можуть вважатися політичні інституції, органи влади та політичні процеси, які впливають на формування та розвиток правової системи. Формами права є Конституція, яка встановлює основні принципи та права громадян, обмеження влади та інші важливі норми, а також законодавство, міжнародні договори, судова практика, рішення політичних органів та політичні інституції, які впливають на створення та застосування правових норм.

Політологічне бачення права може бути застосоване також при вивченні концепту приватного права, оскільки, попри те, що приватно-правова методологія визначає засади взаємин між приватними суб'єктами, змістовним його результатом є система правових норм і правил, які регулюють поведінку та взаємодію між учасниками договору, власником та користувачем майна, спадкоємцями та спадкодавцями, іншими суб'єктами. При цьому визначаються, забезпечуються і захищаються приватні права осіб у цивільних відносинах, встановлюється порядок вирішення цивільних спорів та забезпечується адекватний захист інтересів учасників таких правовідносин. Таким чином, політологічна концепція права може бути застосована і до приватного права, як до складової частини загальної системи права.

У контексті гібридної війни, яка характеризується відсутністю чіткого розмежування між військовими діями, політичним впливом та іншими формами агресії (продовженням політики шляхом насильства), використання політологічної концепції права дає можливість синкретичного підходу до вирішення низки проблем, що виникають внаслідок гібридних загроз:

1. Забезпечення правового простору: У гібридній війні важливо забезпечити правовий простір, який дозволить унеможливити зловживання правовими нормами для ведення ворожої діяльності.
2. Реагування на нові (гібридні) виклики: умови гібридної війни вимагають нових підходів до застосування правових норм та механізмів правової відповідальності для відповіді на нетрадиційні загрози.
3. Міжнародне співробітництво: У гібридних конфліктах важливо сприяти співробітництву між країнами та міжнародними організаціями для розробки ефективних міжнародних правових механізмів.

Політологічне розуміння права в умовах гібридної війни може відігравати важливу роль у формуванні юридичних заходів забезпечення стабільності, захисті прав та свобод громадян та відповідній реакції на виклики сучасних гібридних конфліктів.

Разом із тим, таке розуміння права, аби не перетворитися на сукупність теоретичних побудов, має бути доповнене соціологічним баченням, як елементом загального концепту. До цього варто додати, що соціологічне праворозуміння дає також можливість уникати в умовах війни недоліків природно-правового та позитивістського розуміння у їх «чистому /рафінованому» вигляді.

Що стосується природно-правового розуміння, то воно, на наш погляд, може бути охарактеризоване як результат «приватно-правового способу /методології мислення)». Таке праворозуміння є типовим для відкритого, демократичного суспільства. Воно має купу переваг і одну (але істотну ваду) недостатню ефективність в умовах надзвичайних ситуацій, а надто, в умовах війни. Як казав батько Джорджа Сороса (котрого ми неодноразово цитували раніше): «Нормальні правила не діють в аномальних умовах».

У таких умовах влада, зазвичай, вдається до публічних заходів, котрі, з погляду юридичного, спираються на перевагу позитивістського розуміння: право трактується (зокрема, владою) як інструмент в руках держави¹.

Разом із тим, публічно-правові заходи, попри сподівання влади, не завжди є ефективними внаслідок конфлікту приватних та публічних інтересів, що змушує шукати шляхи їхнього залагодження (про що ми вже писали раніше і про що буде йтися далі у цій книзі).

Відтак для того, щоб при дослідженні концепту приватного права одразу внести «поправку» на надзвичайність чинника впливу на право, яким є гібридна війна, звернімося до соціологічного праворозуміння, котре сформувалось як реакція на недоліки позитивістського підходу до права. Концепції соціологічного розуміння права не заперечують існування права, але визначають його не як систему нормативних приписів державної влади, а як специфічне соціальне явище, що стихійно виникає в результаті процесів соціальної саморегуляції та є результатом динамічного функціонування соціуму. Залежно від

¹ Кузь С. В. Теоретико-методологічні засади праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник Право*. 2016. № 1(13). С. 83.

зміни суспільних відносин змінюється і право, котре є віддзеркаленням суспільних відносин. Право не породжується державою, але закріплюється нею. Тому соціологічний підхід до розуміння права окрім того, що основну увагу акцентує безпосередньо на суспільних відносинах, ще й побудований на позитивістській методології, адже не обмежує існування права у вигляді законів. Право корениться у самому суспільному житті, а не у його формальному відображенні, і закони лише тоді є правовими, коли адекватно відображають динаміку об'єктивного суспільного розвитку¹.

Отже соціологічний елемент використаємо як доповнення до політологічного, зокрема, з метою оцінки значення обов'язку приватної особи у екстремальних ситуаціях², а відтак далі будемо вести мову про політологічно-соціологічне розуміння права.

Маємо тут також зауважити, що стимулом для нас у прийнятті такого рішення стали також зусилля В. Костицького щодо формування висунутої ним теолого-соціологічної теорії права.

Його висновки стосовно того, що у контексті теолого-соціологічного праворозуміння, в основі розвитку права лежать кілька об'єктивно зумовлених чинників 1) моральний імператив, визначений Всевишнім; 2) творча діяльність суспільства, зумовлена прагненням до свободи і справедливості як на загальносуспільному рівні, так і на особистісному; 3) намагання урівноважити загальносуспільний та особистий інтерес; 4) формування правового порядку як умови життя сучасного мультиінституційного суспільства; 5) прагнення до забезпечення безпеки життя, здоров'я, власності та прав і свобод³, здаються нам конструктивними (значною мірою придатними) також у контексті проблематики концепту приватного права в умовах гібридної війни.

Висновки. Гібридні війни, створюючи «гібридні загрози» в усіх сферах життя людини (суспільства), порушують права людини, або перешкоджають реалізації останніх, що зумовлює необхідність пошуку «гібридних відповідей», зокрема з використанням правових (юридичних заходів).

¹ Стащенко О. До питання про зміст і напрями соціологічного право-розуміння. *Філософія права*. 2009. № 11. С. 8.

² Попович Т. П. Розуміння обов'язку у соціологічних концепціях Г. Спенсера та Є. Ерліха. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 10 (2) С.81-86.

³ Костицький В. В. Про теолого-соціологічні елементи в юридичному позитивізмі. *Соціологія права*. Випуск 4 (31). С.34-37.

Поняття гібридної війни, є родовим і охоплює низку видів протистояння, зокрема протистояння у вигляді збройного конфлікту, котре також іменують просто – «війна». Відповідно має досліджуватися феномен «гібридна війна» та його вплив на концепт приватного права, а у перспективі вивчатися зв'язок приватного права з окремими видами полігібридної війни.

У контексті гібридної війни, яка характеризується відсутністю чіткого розмежування між військовими діями, політичним впливом та іншими формами агресії (насилюства), використання політологічного бачення права дає можливість синкретичного підходу до вирішення низки проблем, що виникають внаслідок гібридних загроз. Природно-правове та політологічне розуміння права, аби не перетворитися на сукупність теоретичних побудов, має бути доповнене соціологічним баченням, як доповнення до політологічного, зокрема, з метою оцінки значення обов'язку приватної особи у екстремальних ситуаціях.

Відтак проблеми приватного права в умовах гібридної війни доцільно розглядати з позицій політологічно-соціологічне розуміння права.

При встановленні значення права в умовах гібридної війни слід враховувати дихотомії «приватне право – публічне право» та «приватне об'єктивне право – приватні суб'єктивні права», оскільки останні («права особистості») є одними з базових цінностей відкритого суспільства, а в умовах полігібридної війни найчастіше стають об'єктами ураження, через що потребують захисту не тільки і не стільки засобами приватного права, як заходами права публічного. Врахування цих відмінностей дає можливість більш ефективно реагувати на гібридні загрози та їхні наслідки.

Аналіз можливостей застосування у гібридній війні ефективних правових заходів у відповідь на гібридні загрози агресора свідчить, що відповіді також мають бути «гібридними»

При цьому, як на нашу думку, тут має йтися про «гібридність» у двох значеннях.

По-перше, це «гібридність» відповідей нападнику, яка означає, що заходи у відповідь мають бути адекватними загрозам, створеним ворогом (включаючи, водночас, всю палітру можливостей: на вогонь – відповідати вогнем + пропагандою + кібератаками; на пропаганду – пропагандою + правові заходи + кібератаки + створення симулякрів тощо).

По-друге, це «гібридність» засобів, що застосовуються усередині держави. Зокрема, що стосується правових заходів, то вони мають обиратися і використовуватися на підґрунті, передусім, політологічно-соціологічного розуміння права і, зберігаючи основну мету – захист прав людини (приватних осіб), допускати також збільшення частки публічно-правових елементів у регулюванні відносин не тільки публічних, але й приватних.

З практичного погляду, це означає створення концепції правового регулювання (зокрема, цивільних відносин), яка б ґрунтувалася на загальному баченні завдань держави і суспільства у гібридній війні (перемога), деокупації та відбудови, а також юридичного забезпечення дій України у полігібридній війні з росією, котра, за оцінками експертів, буде тривати з півстоліття після припинення «гарячої фази» поточної війни.

Відколи російська військова агресія стала повномасштабною, стала очевидною й необхідність суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного регулювання цивільних відносин і реалізації та захисту цивільних прав в умовах запровадження воєнного стану.

Попри прийняття низки законодавчих актів та ужиття відповідних юридичних заходів, деякі регуляції, ухвалені швидко, без урахування довгострокових наслідків, фактично виявилися шкідливими для економіки країни або мали лише короткостроковий позитивний ефект¹.

Аби уникнути згаданих вад і підвищити ефективність механізму правового регулювання цивільних відносин в умовах гібридної війни з метою захисту прав та інтересів особи, одним з найважливіших питань, що має бути вирішене вже на першій стадії, є визначення меж юридичного впливу і прогнозування очікуваних результатів. Без цього неможливе визначення кола проєктів нормативних актів, які мають бути підготовлені на етапі наступному. При цьому враховуємо, що межі, засади і доцільність правового регулювання є різними для сфери приватного і публічного права.

Із врахуванням тієї обставини, що формування та прийняття актів цивільного законодавства в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема,

¹ Моніторинг та оцінка законодавства, ухваленого під час воєнного стану: скасувати не можна залишити. Вікторія Агапова, Віра Іванчук. Аналітика. Реформи. 5 Липня 2023. URL: <https://voxukraine.org/monitoryng-ta-otsinka-zakonodavstva-uhvalenogo-pid-chas-voyennogo-stanu-skasuvaty-ne-mozhna-zalyshyty>

воєнного стану, значною мірою втрачає своє «приватноправове забарвлення», констатуємо дві важливі обставини:

1) природне право в умовах воєнного стану не може беззастережно вважатися універсальним підґрунтям цивільного законодавства;

2) в умовах воєнного стану природне право може бути безпосереднім «квазі-регулятором» цивільних відносин на тимчасово окупованих територіях, де не діяла українська юрисдикція, і має потім враховуватися при вирішенні спорів з правовідносин, що виникли у період окупації.

Війна потребує суттєвого підвищення ефективності механізму правового регулювання, зокрема, адекватного нормативного забезпечення, що ґрунтується на політологічно-соціологічному праворозумінні та приватно-правовій і публічно-правовій методології регулювання цивільних відносин.

Аналіз норм українського цивільного законодавства, які стосуються здійснення та захисту прав людини (приватної особи) в умовах війни, дає підстави для висновків про наявність двох протилежно спрямованих тенденцій: з одного боку, це прагнення влади максимально зберегти приватно-правові засади регулювання цивільних відносин; з іншого, -дотримуючись підкреслено «ліберальної» лінії, влада затягує прийняття необхідних, але непопулярних законів (скажімо, Закону про мобілізацію), через що після загострення ситуації на фронті змушена вирішувати проблеми у цій галузі адміністративними заходами, непопулярними у суспільстві. Водночас громадянське суспільство, надмірно покладаючись на свідомість громадян, ймовірні успіхи «ідеологічного» забезпечення мобілізації, заходів заохочення тощо, також не сприяло досягненню життєво важливої мети.

На нашу думку, оптимальним тут є поєднання заходів заохочення та примусу, із супроводом їх відповідними комунікаціями між владою, державними інституціями та громадянським суспільством.

Ключові слова: приватне право, приватні права, гібридна війна, полігібридна війна, відкрите суспільство, закрите суспільство, політологія, соціологія, праворозуміння, правове регулювання, правосвідомість, правоментальність.